

Birokracija – dominantni razred v socialističnih družbah?

I

V razpravah o razredni strukturi socialističnih družb ima pojem birokracije skoraj praviloma status samoumevnosti. Vsaj na prvi pogled se zdi, da je ta pojem bolj ali manj izvzet iz globokih kontroverz, ki so značilne za sodobna raziskovanja socialističnih družb. Še zlasti je presenetljivo, da se temu soglasju v veliki meri pridružujejo raziskovalci, ki se opirajo na marksistično teoretsko tradicijo; večina od njih (če seveda pojmujejo socialistične družbe kot razredne oziroma kot vsaj »deloma« razredne) označuje eksploatatorski/ dominantni razred v socialističnih družbah z izrazom birokracija. Raba pojma birokracija je v tem primeru presenetljiva predvsem zato, ker je bil ta koncept deležen primarne teoretske elaboracije zunaj okvirov marksistične družbene teorije. Ker raziskave razrednosti socialističnih družb, ki so tako ali drugače inspirirane z marksistično tradicijo, nikakor ne predstavljajo homogene raziskovalne perspektive (včasih se zdi, da marksistični raziskovalci naravnost razsipajo z energijo, ko gre za kontroverze znotraj lastne teoretske perspektive), se ni mogoče izogniti paradoksalnemu vtisu, da marksistični raziskovalci kažejo še največ soglasja pri rabi »izposojenega« pojma.

Trditev o širokem soglasju o vsebini ter analitični vrednosti pojma birokracija je vendarle treba jemati s precejšnjo mero previdnosti. Prav zaradi njegove »razprostranjenosti« se ni mogoče izogniti vprašanju, ali se v različnih pristopih za izrazom birokracija ne skrivajo različna pojmovanja. V tem primeru bi njegova široka uporabnost temeljila predvsem na njegovi pomenski difuznosti. To pa bi hkrati pomenilo, da sta vsebina pojma birokracija ter njegova analitična vrednost bolj sporni, kot se zdi na prvi pogled. Vprašanju o vsebini (vsebinah) ter »uporabnosti« pojma birokracija za analizo socialističnih družb bo posvečen večji del pričujoče razprave. Najprej nas bodo zanimala prevladujoča pojmovanja birokracije pri marksistično usmerjenih raziskovalcih ter (morebitne) razlike med temi pojmovanji. Nadalje nas bo zanimal njihov odnos do »klasičnih« (tj. Webrove ter iz njegovih analiz izhajajočih) konceptualizacij birokracije. Na tej podlagi bomo skušali presoditi analitične potence pojma (oziroma pojmov) birokracije. Besedilo bomo sklenili s poskusom odgovora na vprašanje, ali je birokracija dejansko dominantni razred v socialističnih družbah.

Glede na to da v tej razpravi ni mogoče upoštevati številnih odtenkov v pojmovanju birokracije, se bomo osredotočili le na dve tipični pojmovanji, ki sta razmeroma pogosti v marksističnih raziskavah razrednosti socialističnih družb. Po prvem pojmovanju je razredni položaj birokracije določen z njenim obvladovanjem sredstev in mehanizmov politične regulacije družbe (npr. Ticktin, 1978, Bahro, 1981; deloma Konrad in Szelenyi, 1979), po drugem pa je birokracija specifična personifikacija kapitala, kar naj bi pomenilo, da je njen razredni položaj predvsem določen z dejanskim lastništvom produkcijskih sredstev. V navedenih primerih gre očitno za različno opredelitev družbenih temeljev razrednega položaja birokracije, zato se sama po sebi ponuja domneva, da bi podrobnejša analiza obeh pojmovanj razkrila številne vsebinske razlike ter le redke podobnosti. V naslednjih odstavkih bomo skušali ugotoviti utemeljenost te domneve.

Od obeh pojmovanj je teoretsko bolj »neortodoksno« in izzivalno drugo, ki skuša brez zadržkov umestiti pojem birokracije v dokaj tradicionalno razumljeno marksistično teorijo razredov. Pri prvem pojmovanju je enačenje birokracije z dominantnim razredom bolj zadržano (poudarja se npr., da birokracija ni razred v pravem pomenu besede, da so njena strukturna določila nestabilna in »prehodna«, itd.), hkrati pa se to pojmovanje pogosto povezuje s poskusi revizij in adaptacij (zlasti z neoweberjanske pozicije) marksistične teorije. Zato se zdi, da si je treba nekoliko podrobneje ogledati teoretske implikacije drugega pojmovanja, pri čemer bomo imeli pred očmi predvsem razumevanje birokracije v državno-kapitalistični razlagi razrednosti soocialističnih družb (Binns in Haynes, 1980; Marković, 1978).

Po tem pojmovanju birokracije ni mogoče šteti niti za nov vladajoči razred niti za posebnost socialističnih družb, saj se pojavlja kot frakcija kapitalističnega razreda tako v sodobnih socialističnih kot kapitalističnih družbah. Birokracijo tvorijo funkcionarji kapitala v določeni etapi njegovega zgodovinskega razvoja (ki jo opredeljujejo specifični pogoji in načini njegove akumulacije). Temeljna značilnost razvojne etape, ki »dodeljuje« birokraciji dominantno vlogo, je »odprava kapitalizma na kapitalistični bazi«. Ta (paradoksalna) sintagma označuje dejstvo, da je kapitalistična privatna lastnina objektivnih pogojev dela (tako v individualni kot kolektivni varianti) vse manj dejavnik reprodukcije kapitala. Razrednega položaja birokracije torej ne določa privatna lastnina, vendar pa je birokracija nosilec funkcij dejanskega lastnika, saj organizira produkcijo presežnega produkta ter odloča (v skladu z objektivnimi nujnostmi) o njegovi alokaciji. Ta funkcija pa tako ali drugače pripada (oziroma je pripadala) vsem frakcijam buržoazije. Zato po mnenju teoretikov državnega kapitalizma ni nobenega zadržka, da ne bi šteli birokracije, ki (in če) se pojavlja v sodobnih kapitalističnih in socialističnih družbah, za eksploatorski razred oziroma za frakcijo eksploatorskega razreda.

Trditev, da je birokracija nosilec funkcij dejanskega lastnika objektivnih pogojev produkcije, pove le to, da ji »pripada« možnost razredne eksploatacije, nič določenega pa ni mogoče iz nje izvedeti o neposrednih temeljih te možnosti. Vprašanje o temeljih birokratske eksploatacije ni deležno pri teoretikih državnega kapitalizma sistematične obravnave, saj se v glavnem zadovoljijo s splošno ugotovitvijo, da je birokracija pač (specifičen) agent kapitala. Iz posameznih formulacij in poudarkov pa je mogoče razbrati, da ji ta vloga pripada predvsem zaradi njenega mesta v sistemu politične regulacije družbe. Za socialistične družbe, kjer je po mnenju teoretikov državnega kapitalizma mogoče opazovati vzpon birokracije v najbolj čisti obliki, naj bi bilo značilno, da »birokracija kot državni in partijski aparat prevzame funkcijo neposrednega vodenja, organiziranja in kontroliranja produkcijskega procesa v celoti« (Bavčar in sod., 1985:71). Birokracija torej »vodi« proces eksploatacije na temelju obvladovanja aparatov politične oblasti. Neposredni temelj eksploatacije ni več (privatna) lastnina produkcijskih sredstev (ekonomska oblast), temveč politična oblast. Povedano drugače – v teh družbah so – kot sugerira tudi pojem državnega kapitalizma – za akumulacijo kapitala (ter s tem tudi za reprodukcijo določenega tipa produkcijskih odnosov) odločilnega pomena »neekonomski« (tj. politični in ideološki) dejavniki, zato se kot agenti kapitala nujno pojavljajo tisti položaji/skupine, ki obvladujejo neekonomsko sfero.

Če je gornji povzetek točen, potem je nujna revizija naše izhodiščne trditve o obstoju dveh radikalno različnih koncepcij birokracije, od katerih ena pojasnjuje

njen razredni položaj z ekonomsko, druga pa s politično oblastjo. Ne gre le za to, da sta si koncepciji bolj podobni, kot bi se zdelo na prvi pogled, temveč da se celo ujemata v opredelitvi neposrednih družbenih temeljev razrednega položaja birokracije. V središču obeh koncepcij je teza, da birokracijo konstituira kot eksploata-torski razred njen položaj v sistemu političnega upravljanja družbe. Njen vzpon v dominantni razred (oziroma dominantno razredno frakcijo) naj bi omogočile pomembne spremembe strukture sodobnih družb – zlasti takšna ali drugačna odprava tradicionalne privatne lastnine produkcijskih sredstev, ki je vodila k osamosvojitvi funkcij političnega upravljanja družbe ter k naraščanju njegove vloge v reprodukciji družbenih sistemov.

Preden se lotimo nadaljnjih vprašanj o pojmu birokracije, je treba omeniti, da se v obravnavanih analizah pogosto pojavlja tudi pojem tehnokracija. Z našega vidika je zlasti pomembno, da so kljub vsem razlikam med posameznimi avtorji precejšnje podobnosti tudi v koncipiranju razrednega položaja tehnokracije. Temeljne družbene okoliščine, ki vsaj potencialno krepijo razredni položaj tehnokracije, so v splošnem istovetne z okoliščinami, ki so zagotovile razredni vzpon birokracije. Prevladujejo trditve, da se sicer birokracija in tehnokracija pojavljata v socialističnih družbah sočasno, vendar pa je v »zgodnjem« obdobju birokracija nesporno dominantna razredna sila. Pač pa prihodnost obeta preobrat v njunih medsebojnih razmerjih ter prevlado tehnokracije. To opozarja, da je treba pri preučevanju odnosov med birokracijo in tehnokracijo upoštevati tako podobnost njunega razrednega položaja kot tudi njuno medsebojno različnost.

Prevladujoče marksistične analize razrednega položaja tehnokracije v socialističnih družbah torej potrjujejo tezo (ki je še bolj izrazito poudarjena v analizah razrednega položaja birokracije), da je »upravljanje organiziranosti celotne družbe« (Wright, 1984:32) neposredni temelj razredne diferenciacije v socialističnih družbah. Z drugimi besedami – antagonistični razredni položaji se po teh analizah vzpostavljajo – kot natančneje določa E.O. Wright – zaradi strukturno določenih neenakih možnosti sodelovanja pri upravljanju družbe, še zlasti pri planiranju ter usklajevanju proizvodnje.

II

Ugotovitve in sklepe iz prejšnjih odstavkov (vključno z ugotovitvijo o temeljnih razredne diferenciacije) je treba razumeti kot teoretski skupni imenovalac dobrega dela sodobnih marksističnih raziskovanj razredne strukture socialističnih družb. Če ostanemo zgolj pri skupnem imenovalcu ter ne upoštevamo variacij, ki jih vsebujejo njegove »konkretizacije«, ni težko opaziti nekaterih podobnosti med marksističnimi razlagami, ki izhajajo iz drugačnih teoretskih principov. Zlasti je očitna podobnost z znano Dahrendorfovo analizo razredov v industrijskih družbah; ta analiza ima paradigmatiko veljavo med preučevanji razrednosti sodobnih družb, ki se opirajo predvsem na Webrovo teoretsko izročilo. V središču Dahrendorfove splošne teorije razredov in razrednega konflikta je teza, da je strukturni vir razredne diferenciacije različna »obdarjenost« družbenih vlog z oblastjo. Ker je glede na odnos do oblasti mogoče razlikovati dva tipa vlog (tiste, ki posedujejo legitimno moč, in tiste, ki so iz nje izključene, tj. nadrejene in podrejene vloge), je v vsaki družbi mogoče razlikovati dva (antagonistična) razreda (glej Dahrendorf, 1959:165,248). Eksplanatorno vrednost svoje teorije dokazuje Dahrendorf na primeru postkapitalističnih družb, h katerim šteje tako razvite kapitalistične kot socialistične družbe; njegova analiza poudarja predvsem podobnosti med obema

tipoma družbe, ki se med drugim kaže tudi v zmanjševanju pomena privatne lastnine (ali pa celo v njeni odsotnosti) kot temelja razredne diferenciacije.

Ker (tudi) Dahrendorf definira razrede glede na odnos do oblasti, je utemeljeno pričakovanje, da označuje dominantni razred s pojmom birokracija. Toda njegova analiza razrednega položaja birokracije v sodobnih družbah se izteče v ugotovitev, da birokracije (razlikuje torej med več vrstami birokracij!) »vedno pripadajo vladajočemu razredu, ker so birokratske vloge oblastne vloge, vendar pa birokracije kot take niso nikoli vladajoči razred« (Dahrendorf, 1959:300). S tega vidika so raziskovanja dominantnega razreda v socialističnih družbah, ki so omejena zgolj na birokracijo, nujno nepopolna ali pa celo zavajajoča, saj se ne sprašujejo o »drugi polovici« (ki je po Dahrendorfu odločilna) dominantnega razreda. Ta očitek ima daljnosežne posledice za obravnavana marksistična pojmovanja birokracije, zato je treba nekoliko podrobneje pogledati argumente, na katerih temelji Dahrendorfovo razlikovanje med dvema deloma dominantnega razreda ter njihove implikacije za raziskovanje razrednosti socialističnih družb.

Pri opredelitvi razrednega položaja birokracije Dahrendorf dosledno upošteva Webrove poudarke, da je treba birokracijo (birokrasko organizacijo) razumeti kot »organ« oziroma »aparatus oblasti«, kot »sredstvo moči« (glej Weber, 1976:58, 72, 86). Te oznake kažejo, da je položaj birokracije v bistvu protisloven, saj sodeluje v procesu izvajanja oblasti, vendar pa je pri tem podrejena svojemu »gospodarju«, ki določa cilje in okvire njenega delovanja. Dejstvo, da birokracija ni samozadostna, temveč je »v službi« nosilec oblasti, se kaže tudi v njeni notranji organiziranosti ter načinu delovanja, ki je – kot poudarja Weber – povsem podrejeno zahtevi po maksimalni učinkovitosti. Odnos med birokracijo in »gospodarjem« je nujno protisloven, saj za delovanje birokracije ni odločilno dejstvo, da potrebuje »gospodarja«, pač pa dejstvo, da »gosodar« potrebuje njo; zato se pri birokraciji nujno pojavljajo težnje po monopolizaciji oblasti ter po njeni osamosvojitvi. Vendar pa te težnje prej ali slej prihajajo v navzkrižje s centri oblasti, ki jim pripada možnost definiranja legitimnih družbenih ciljev; zato je »birokratski monopol nad oblastjo . . . čista potencialnost, čista možnost oblasti brez strukturalno definirane cilja« (Dahrendorf; 1959:299). Drugače povedano – uresničitev omenjenih teženj birokracije je verjetna le v razmerah družbene anomalije, tj. v razmerah visoke družbene nestabilnosti, pa tudi v razmerah brezperspektivne inertnosti, ko je način upravljanja pomembnejši kot cilji, ki naj bi jih upravljanje uresničilo.

Navedene ugotovitve veljajo v splošnem tudi za tehnokracijo. To seveda ne pomeni, da med birokracijo in tehnokracijo ni razlik tako glede njune notranje strukturiranosti kot tudi glede njune družbene funkcije. Poudarek je prav na tem, da je kljub vsem razlikam njun razredni položaj podoben. Kot natančneje opredeljuje V. Rus: »Čeprav je birokracija usmerjena k branjenju in ohranjanju integritete nekega sistema, tehnokracija pa v kreiranju integritete sistema, čeprav je birokracija usmerjena h kontroli izvajanja in sankcioniranju prestopkov, tehnokracija pa k planiranju in koordiniranju aktivnosti, sta vendarle obe posrednici med elito in množico« (Rus, Arzenšek, 1984:198). Za razredni položaj tehnokracije je torej značilna podobna protislovnost kot za položaj birokracije, saj je njeno sodelovanje v procesu regulacije družbe določeno in omejeno s cilji, ki jih definirajo nosilci oblasti. Z drugimi besedami – »kot za birokracijo velja tudi za tehnokracijo, da sama po sebi » ni družbeni razred, marveč poseben element ali sloj, ki je blizu izkoriščevalskemu razredu« (Klinar, 1979:54).

Izzivom, ki jih vsebuje splošna teza o »odvisnem« razrednem položaju biro-

kracije, se marksistično raziskovanje razrednosti socialističnih družb ne more izogniti z argumentom o njenem nemarksističnem poreklu oziroma z argumentom, da je teza pomembna le za teoretsko paradigmo, v kateri se je izoblikovala. Podobno (tj. »odvisno«) pojmovanje razrednega položaja birokracije je namreč mogoče srečati tudi v marksističnih analizah razredne strukture kapitalističnih družb. Sprejemajo ga celo avtorji, kot je N. Poulantzas, ki sicer izrecno zavrača »kooptacijo« Webrovih in Dahrendorfovih idej v svoje analize. Tako Poulantzas ugotavlja – ob sklicevanju na klasike marksizma – da birokracija nima lastne politične moči, temveč je njena moč delegirana s strani hegemonističnega razreda oziroma frakcije. To pomeni, da birokracija deluje v interesu določene razredne oblasti, vendar pa sama – kljub temu da jo je mogoče identificirati kot specifično družbeno kategorijo – ne tvori samostojnega razreda niti frakcije (glej Poulantzas, 1978:345). Vendar pa birokracija ni razredno »prostolebdeča« – vsaj vrhovi državne birokracije »praviloma pripadajo buržoaznemu razredu, ne zaradi svoje osebne povezanosti s kapitalom, ampak zato, ker v kapitalistični državi upravljajo z državnimi funkcijami v službi kapitala« (Poulantzas, 1978:209). Enako velja tudi za managerje, ki (oziroma če) opravljajo »funkcije kapitala« v procesu produkcije.

Če pustimo ob strani globoke razlike med Dahrendorfovo in Poulantzasovo koncepcijo razredov, ni mogoče spregledati očitne podobnosti v njunem koncipiranju razrednega položaja birokracije (tehnokracije); tudi Poulantzasovo analizo bi lahko strnili v ugotovitev, da birokracija sicer pripada eksploatorskemu razredu, vendar pa sama zase ne tvori tega razreda. Enaka temeljna ideja je nekoliko drugače tematizirana pri E. O. Wrightu. Njega vodi analiza razredne strukture kapitalističnih družb do sklepa o protislovnem položaju tehnokracije in državne birokracije v odnosih eksploatacije (glej Wright, 1984:33; 1979:10,11); njun razredni položaj naj bi bil protisloven v tem smislu, da v sebi združuje nekatere značilnosti razrednega položaja delavstva in buržoazije. Zato po E. O. Wrightu ni mogoče prišteti h kapitalističnemu razredu niti »vrhov« birokracije in tehnokracije, kajti obe v celoti zavzemata specifičen položaj (tj. položaj, ki ju loči od obeh temeljnih razredov) v razredni strukturi kapitalističnih družb.

Marksističnih analiz razrednega položaja birokracije v kapitalizmu nismo povzeli zato, ker bi menili, da sta lahko neposredni vzorec za raziskovanje socialističnih družb. Njun pomen je v tem, da jasno demonstrirata analitični pomen teze o »odvisnem« razrednem položaju birokracije (tudi) za marksistično razredno analizo.

III

Splošne ugotovitve o protislovnem razrednem položaju birokracije (tehnokracije) bomo v nadaljevnaju posebej omenjali le tedaj, ko to zahteva specifičnost njenega položaja) omogočajo vsaj elementarno interpretacijo ter teoretsko evaluacijo teze o birokraciji kot dominantni razredni sili v socialističnih družbah. Od možnih interpretacij so z našega vidika zanimive tako tiste, ki skušajo osvetliti spoznavne implikacije omenjene teze, kot tudi tiste interpretacije, ki skušajo problematizirati analitično vrednost koncepta birokracija za raziskovanje razrednosti socialističnih družb.

Za prve od omenjenih interpretacij vsaj na prvi pogled ni sporna trditev, da se je v socialističnih družbah birokracija povzpela iz heteronomne razredne sile (»služabnika« dominantnega razreda) v avtonomno razredno silo. Vendar pa opozarjajo, da ta trditev implicira tezo o permanentni anomiji politične oblasti

»oblast brez strukturalno definiranega cilja«, če uporabimo Dahrendorfovo formulacijo) v socialističnih družbah. S tem je mišljena situacija, ko se aparat za izvrševanje oblasti ne le izmakne nadzoru svojih »gospodarjev«, ampak so položaji »gospodarjev« sploh odpravljeni. Logika oblasti se v tem primeru omeji na logiko aparata; pri birokratski dominaciji je to predvsem težnja po ohranjanju obstoječih odnosov, pri tehnokraciji pa ekonomska rast in splošna funkcionalizacija družbe. Teza o birokraciji/tehnokraciji kot dominantnem razredu torej sugerira, naj bi bila za socialistične družbe značilna omejitev oblastnih položajev zgolj na položaje v aparatu družbene uprave. To bi pomenilo dejansko odsotnost (razrednih) položajev, ki določajo splošni kontekst delovanja upravljalškega aparata, tj. odsotnost položajev, ki določajo cilje družbenega razvoja ter s tem tudi alokacijo presežnega produkta.

Ob trditvi, da se je v socialističnih družbah upravljalški aparat osamosvojil (kar predpostavlja »ukinitev« položajev, ki imajo možnost nadzora in usmerjanja tega aparata), se ni mogoče izogniti vprašanju, ali takšna struktura dominantnega razreda sploh omogoča nemoten (razširjeno) reprodukcijo socialističnih družb. Anomija politične oblasti pomeni – kot smo že nakazali – odsotnost politične elite, ki bi bila zaradi svojega položaja sposobna usmerjati družbo na takšen način, da se prilagaja na izzive, ki jih porajata okolje in njena lastna prihodnost, hkrati pa ohranja relativno visoko integritetnost. Ta (strukturno določena) zmožnost mobilizacije družbenih resursov pa je hkrati tudi temeljni pogoj za (razširjeno) reprodukcijo dominantnih razrednih položajev.

Ker so njegove mobilizacijske zmožnosti močno omejene, aparat oblasti ne more nadomestiti funkcij elite oblasti, saj je zaradi njegovega družbenega položaja in notranje strukturiranosti njegova razvojna usmeritev enodimenzionalna in nefleksibilna (tehnokracija) ali pa je sploh usmerjena k ohranjanju statusa quo (birokracija). V. Rus ugotavlja v svoji analizi tehnokratskega fenomena v sodobnih družbah, da so najboljši predhodnik tehnokratizma (kar velja mutatis mutandis tudi za birokratizem) »totalitarni sistemi, ki zaradi svojega rigidnega ideološkega fundamentalizma ne obnavljajo svoje vrednotne orientacije ter vztrajajo na preživelih ideologijah, ki so sprte s stvarnostjo« (Rus, Arzenšek, 1984:191). Dominacija oblastnega aparata je s tega vidika po eni strani možni rezultat legitimizacijske krize oblasti, po drugi strani pa je njegova dominacija sama vsaj v daljšem časovnem razponu nujno izpostavljena legitimizacijski krizi, celotna družba pa – zaradi nezmožnosti aparata, da mobilizira razvojne potenciale – stagnaciji ter notranji dezintegraciji.

Trditev o razredni dominaciji birokracije v socialističnih družbah se torej nujno povezuje s predstavo o epizodni zgodovinski naravi obstoječih socialističnih družb. Tako birokratski imobilizem kot tehnokratsko forsiranje gospodarske rasti ter absolutizacija edkonomske racionalnosti prej ali slej porajajo globoke motnje v procesih reprodukcije socialističnih družb, zato so – kot implicitno sugerira obravnavana trditev – neizogibne korenite spremembe njihove strukture. Te spremembe v vsakem primeru vključujejo transformacije razredne strukture, bodisi kot »nadomestitev« birokracije (tehnokracije) z učinkovitejšim dominantnim razredom ali pa kot postopno odpravljanje razredne diferenciacije družbe.

Osvetlitev (nekaterih) implikacij trditve o birokraciji kot dominantni razredni sili v socialističnih družbah je z našega vidika zanimiva zlasti zato, ker vsaj posredno opozarja na pomembne dileme in omejitve pri uporabi pojma birokracije v analizah socialističnih družb. Če se ta trditev opira na »tradicionalo« pojmovanje

birokracije, se nujno pojavijo zadrege pri pojasnjevanju razvojne dinamike socialističnih družb. Mislimo zlasti na to, da da v tem primeru ni mogoče pojasniti, zakaj je socialističnim družbam uspelo ohraniti razmeroma visoko stopnjo integriranosti ob (oziroma kljub) hitrem ekonomskem in socialnem razvoju. Zmožnost nosilcev politične oblasti, da kljub občasnim legitimizacijskim krizam (ki so bile v posameznih državah različno intenzivne) zagotavljajo reprodukcijo lastnih položajev, ne govori v prid domnevi, da se obetajo radikalne spremembe socialističnih družb. To pa po drugi strani pomeni, da »spajanje« trditve o birokraciji kot dominantni razredni sili ter pojmovanja socialističnih družb kot dinamičnih družb (ki še niso izčrpale svojih razvojnih potencialov) predpostavlja – glede na to da v ustrezni literaturi ni mogoče najti »alternativnih« konceptualizacij birokracije – bolj ali manj poljubno oziroma nedoločno pojmovanje birokracije.

Z zadnjim sklepom se analiza teoretskih implikacij trditve o dominantnem razrednem položaju birokracije v socialističnih družbah približuje tistim interpretacijam te trditve, ki skušajo v celoti problematizirati ustreznost koncepta birokracija za analizo dominantnih razrednih položajev v socialističnih družbah. Vendar pa problematizacija analitične ustreznosti koncepta birokracije ne pomeni njegovega zavračanja v celoti; praviloma se poudarja, da je njegova uporabnost sporna tedaj, ko se mu nalagajo večja analitična bremena, kot jih koncept birokracije lahko prenese. S tem so mišljene analize, kjer se s tem konceptom skušata označiti dva različna razredna položaja, tj. položaj aparata (oziroma izvajalcev) oblasti ter položaj dejanskih nosilcev oblasti, ki med drugim določajo tudi črte in okvire delovanja birokracije oziroma tehnokracije. V tem primeru se pojem birokracije spreminja v koncept, ki »ovira, namesto da bo omogočal socialno in politično analizo« (Pakulski, 1986:3).

IV

Kritika trditve o birokraciji kot dominantni (avtonomni) razredni sili v socialističnih družbah se po eni strani zavzema za večjo teoretsko strogost pri uporabi pojma birokracija, po drugi strani pa zastavlja (nova) vprašanja o strukturi dominantnega razreda v socialističnih družbah. Ta kritika torej opozarja na manjkajoča vprašanja ter pomenska razlikovanja v prevladujočih marksističnih konceptualizacijah dominantnega razreda (razrednih položajev) v socialističnih družbah ter s tem vsaj implicitno zahteva njihovo revizijo. Žal pa uresničitev te zahteve za zdaj ne more najti v obstoječi literaturi dosti zgledov in podpore, saj se kritika prevladujočega koncepta dominantnega razreda v socialističnih družbah le redko »materializirajo« v sistematičnih in celovitih raziskavah. Vendar pa kljub temu ni mogoče spregledati posameznih konceptualnih rešitev ter hipotez, ki imajo nesporno hevristično vrednost za raziskovanje strukture in funkcije dominantnega razreda v socialističnih družbah. Pri tem najprej mislimo na tiste analize, ki skušajo utemeljiti pomen razlikovanja med aparatom oblasti ter »vrhovnimi« oblastnimi položaji. Slednjim naj bi pripadala »zmožnost definiranja problemov ter določanja načinov njihovega razreševanja« (Rigby, 1980:24), pri čemer omenjena zmožnost ne pomeni le sprejemanja odločitev, ampak tudi »ne-odločitev« (tj. zmožnost preprečitve, da bi se določena vprašanja vzpostavila kot politični problem). Ena od pomembnih funkcij nosilcev teh položajev je usmerjanje delovanja aparata oblasti. T. H. Rigby poudarja, da v socialističnih družbah delovanje aparata ni regulirano (s splošnimi pravili) pač pa usmerjano; zato po njegovem

mnenju Webrov koncept birokracije ni ustrezen niti za analizo oblastnega aparata, kaj šele vrhov politične oblasti.

Argumente v prid nebirokratske narave dominantnega razreda je mogoče najti tudi pri drugih avtorjih. T. Bottomore (1984:127) in Z. Bauman (1976:142) poudarjata, da v socialističnih družbah ne dominira birokracija, pač pa politična partija, ki svojo moč črpa iz »nebirokratskih« virov, kot sta npr. karizmatičnost vodstva ter karizmatičnost ciljev, ki jih partija skuša uresničiti. A. Nove pa opozarja na strukturiranost dominantnega razreda; kot birokracijo po njegovem ni mogoče »definirati strukture, iz katere so določene birokratske karakteristike (racionalnost, profesionalizem, delitev pristojnosti . . . , eksplicitna pravila, pravne norme) očitno odsotne« (1983:303). Med jugoslovanskimi sociologi posebej izstopajo ugotovitve M. V. Popovića; na temelju analize »oblik političnega upravljanja« v jugoslovanski družbi zavrača trditve, »da je v političnem sistemu zavladal birokratizem, tj., da so administrativno-izvršni organi v partiji, državi in samoupravnih skupščinah uzurpirali pravico do upravljanja, ki sicer pripada drugim subjektom« (Popović, 1983:393). Hkrati pa njegova analiza kaže, da so ti »drugi subjekti« dejansko predvsem »nosilci vodilnih političnih funkcij«.

Prav tako je mogoče najti v literaturi podrobnejše elaboracije ideje, da s pojmom birokracija ni mogoče zajeti niti značilnosti oblastnega aparata v socialističnih družbah. Analiza J. Pakulskega (1986) kaže, da strukture in delovanja aparata ter njegovega odnosa do politične elite ni mogoče pojasniti niti s pojmom birokracije niti s pojmom tehnokracije; po njegovem prevladuje v socialističnih družbah povsem specifičen tip oblastnega aparata (podobno tudi Bienkovski, 1981:182). J. Pakulski zlasti poudarja visoko odvisnost aparata od politične elite (nosilcev »vrhovne« oblasti), ki se zlasti kaže v majhnem nasprotovanju aparata spremembam, za katere daje pobudo elita, ter v nizki stopnji formalne urejenosti njegovega delovanja.

V prejšnjih odstavkih smo se namenoma zadržali le pri tistih pojmi in hipotezah, ki so skupni različnim kritičnim evaluacijam trditve o birokraciji kot dominantni razredni sili v socialističnih družbah. Njihova podrobnejša predstavitev bi razkrila, da so med njimi tudi številne pomembne razlike. Če bi upoštevali več avtorjev, bi bile te razlike še bolj očitne. Zato bi bilo mogoče na splošno reči, da so navedene analize mnogo bolj učinkovite v zavračanju prevladujoče »uporabe« pojma birokracija v raziskovanju razrednosti socialističnih družb kot pri pozitivnem opredeljevanju značilnosti dominantnega razreda. Vendar pa to ne zmanjšuje njihove hevristične vrednosti. Njihova kritika ustaljenih pojmovanj birokracije (tehnokracije) sama po sebi pomeni analitično svežino ter predstavlja zahtevo po teoretski strogosti v raziskovanju pomembnega vidika razrednosti socialističnih družb, kjer je predolgo vladalo zatišje.

CITIRANI VIRI

Bahro 1981	Alternativa, Kritika realnog socijalizma, Globus, Zagreb
Bauman, Z. 1967	Officialdom and class: Bases of inequality in socialist society; v Parkin F. (ed.). The sociological analysis of class structure, Tavistock, London
Bavčar, I. in sod. 1985	Kapital in delo v SFRJ, Krt, Ljubljana
Bienkovski, W. 1981	Theory and reality. The development of social systems, Alison&Busby, London
Binns, P.&Haynes, M. 1980	New theories of Eastern European class societies, International Socialism, 2:7

- Bottomore, T. 1984 Sociology and socialism. Wheatsheaf Books, Brighton
- Dahrendorf, R. 1959 Class and class conflict in industrial society. Stanford University Press, Stanford
- Klinar, P. 1979 Poglavja iz razredne in slojevske strukture družbe. DDU Univerzum. Ljubljana
- Konrad, G., Szelenyi I. 1979 The intellectuals on the road to the class power. Harvester Press, Brighton
- Marković, L. 1978 Klasna borba i koncepcije razvoja. Naprijed, Zagreb
- Nove, A. 1983 The class nature of the Soviet Union revisited. Soviet Studies, 3
- Pakulski, J. 1986 Bureaucracy and the Soviet system. Studies in comparative communism, 1 (spring)
- Popović, M. V. 1983 Administracija, birokratija, birokratizam. Sociologija, 4
- Poulantzas 1978 Klase u savremenom kapitalizmu. Nolit, Beograd
- Rigby, T. H. 1980 A conceptual approach to authority, power and policy in the Soviet Union; v Rigby T. H. at all., Authority, power and policy in the USSR. Macmillan, London
- Rus, V. in Arzenšek, V. 1984 Rad kao sudbina i kao sloboda, SNL, Zagreb
- Tickin, H. 1978 The class structure of the USSR and the elite. Critique, 14
- Weber, M. 1976 Privreda i društvo, drugi tom, Prosveta Beograd
- Wright, E. O. 1979 Class structure and income determination. Academic Press, New York
- 1984 Opšti okvir analize klase, Marksizam u svetu, 10-11

JOSIP ŽUPANOV

UDK 321.1/.8(497.1):316.653

Delavski razred in družbena stabilnost

Pri nas je v veljavi oguljeno geslo, ki ni le v protislovju z marksistično družbeno paradigmo, pač pa oporeka celo zdravemu razumu – in to je: gospodarske razmere so slabe, politično stanje pa je dobro. Ta parola je začuda točna: po eni plati sesipanje življenjske ravni in ogroženost fizične eksistence precejšnjega dela prebivalstva ne vzbuja javnih protestov, saj ni stavkovnih gibanj in tudi ne kakršnihkoli protestnih gibanj ali javnih manifestacij nezadovoljstva, po drugi plati pa obstaja neizogibni minimum družbene participacije.*

»To je patipacija podpore in v nekem smislu tudi ceremonijska patipacija. Ne mislim, da ljudje patipirajo tako, da o nečem dejansko odločajo. Toda kadar sprožimo določene akcije, se ljudje odzovejo. Če organizirate politični shod, ljudje pridejo, če organizirate volitve, pridejo na volišča; če organizirate samoprispevek, glasujejo za; obstaja torej določena patipacija, kakršno terjamo in ki se je lahko nadejamo.«¹

* Skrajšani izveček iz obsežnejše študije, ki je nastala na podlagi ankete o položaju in kulturi mladih delavcev in jo je izvedel Center za družbene dejavnosti ZSMH v Zagrebu. Študija je bila objavljena v izdajah CDD.

¹ Razprava J. Županova na okrogli mizi »Motivacija delavcev za boljše delo v naši državi«, Ekonomika, 1/1984, str. 52-53.